

DLA doktori értekezés tézisei

Gaál Ildikó

Bartók Béla: Öt dal – kétszer:
Opus 15 és Opus 16

Témavezető: Dr. Vikárius László, PhD, CSc

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem
28-as számú művészet- és művelődéstörténeti
besorolású doktori iskola

Budapest

2017

I. A kutatás előzményei

Első mélyreható találkozásom Bartók Béla műdalaival – ciklus keretében – énekművész diplomahangversenyemre való készülés alkalmával adódott. Különleges élmény volt ez számomra: azonnal magával ragadott mindkét dalciklus. Az 1916-ban komponált két dalciklus tíz dalában Bartók különleges zenei harmóniavilága népzenei elemekkel párosul, gyakran népdalra emlékeztető dallamszerkesztéssel és ritmikával, a *Parlando-rubato* előadásmód dominanciájával, *A kékszakállú herceg vára* című operájának egyértelmű hatásával. Kodály Zoltán műdalai, Reinitz Béla *chansonesque*-jei és az ezen művek hatását magán hordozó Bartók dalok együtt jelentik a magyar műdal műfajának megszületését ebben az időszakban. Bartók Béla korai zeneszerzői periódusában, az 1916-os évben, mindössze nyolc hónap alatt születik meg az öt-öt dalból álló op. 15-ös és op. 16-os dalciklus, amely egyedülálló a zeneszerző életművében, hiszen ezután soha többé nem nyúl a zongorakíséretes műdal műfajához.

2005-ben, amikor először mélyrehatóbban foglalkoztam e művekkel előadóként, elméleti munkákat keresve azokról, csak néhány tanulmányt találtam, amely e tíz dallal önállóan foglalkozik – a legtöbb Bartókról szóló tudományos cikkben csak említés szintjén lehetett e két dalkompozícióról olvasni.

Amikor a Zeneakadémia Doktori Iskolájába felvételiztem, vizsgaanyagomban szerepeltek Bartók és Kodály műdalok. Már akkor szándékomban volt, hogy mivel zenei előadóként e ritkán előadott műveket számos alkalommal előadhattam itthon és külföldön egyaránt, izgalmas feladat lenne azok elméleti háttérével, keletkezéstörténetével, zenei elemzésével foglalkozni elsősorban énekesi szemszögből. A Doktori Iskola doktoranduszaként tanáraitól biztatást kaptam az

előbb említett kutatásra, így el is indultam ezen az úton Vikárus László páratlan szakmai vezetésével. Három vonatkozás motivált különösen ebben a vizsgálódásban: a bartóki életműben – ráadásul annak korai szakaszában – mindössze egyszeri előfordulása a zongorakíséretes műdal műfajának *A kékszakállú herceg vára* című opera megírása után nem sokkal, továbbá a dalok pár hónap alatt történő megírása, illetve a rejtélyek, amelyek elsősorban az op. 15-ös ciklus dalait övezték.

Szándékomban állt továbbá, hogy a nehézségük miatt ritkán előadott, elméleti szinten is ritkán tárgyalt két bartóki dalciklusról egy összefoglaló írás szülessen. Disszertációmiban igyekeztem tehát az eddig született tanulmányokból összefoglalva, egy komplex képet nyújtani mind a tíz dalról részletesen, számos elméleti és előadói faktor mentén vizsgálva azokat, az én énekes-előadói szemszögemből olykor szubjektív véleményt alkotva azokról.

II. Források

Dolgozatomban igyekeztem összefoglalni Bartók tíz műdaláról eddig született tudományos írások ide vonatkozó adatait, elsősorban keletkezéstörténeti, szöveg- és zenei elemzés szempontjából, továbbá az op. 15-ös dalciklussal kapcsolatos – elsősorban a szövegírókra vonatkozóan – kérdéses vonatkozásokat időrendben felsorolni és annak lehetséges magyarázatait közölni, a szakirodalom alapján. A szakirodalom feltárása Vikárus László vezetésével, elsősorban az MTA Zenetudományi Intézet Bartók Archívumában és a Zeneakadémia Könyvtárában, saját gyűjtőmunka révén történt.

Disszertációm szakirodalmi háttérének alapját az op. 15-ös dalciklusra vonatkozóan, a dalciklust övező rejtélyt elsőként leleplező

Szegő Júlia 1968-ban megjelenő tanulmánya a *Három Bartók-dal megtalált ihletője* címmel képezi. A zenetudós eljutott az addig csak találgatás tárgyát képező, valós szövegíróhoz és Bartók rokonaihoz, akiknek visszaemlékezései alapján bizonyos mértékben rekonstruálhatóakká váltak az 1916-os évvel kapcsolatos hiányzó adatok. E kutatás folytatója, Denijs Dille - aki a zeneszerző életének és műveinek egyik legjelentősebb kutatója, aki Bartók Bélával, rokonaival és barátaival is levelezésben és személyes kapcsolatban állt - a *L'opus 15 de Béla Bartók* című francia nyelvű tanulmányában kulcsfontosságú kérdésekre ad választ hiteles információ források révén, Kodály Zoltán és felesége kérésére elindítva ezt a felfedező és leleplező zenetudományi vizsgálatot. Szinte a legfontosabb szakirodalmi háttérét jelentette dolgozatomnak Vikárus László *Intimation through Words and Music. Unique Sources to Béla Bartók's Life and Thought in the Fonds Denijs Dille* című tanulmánya, továbbá az MTA Zenetudományi Intézetében Vikárus László - Dille kutatómunkája nyomán végzett kutatásáról - 2014-ben elhangzott előadása, amely 2015-ben nyomtatásban is megjelent *Bartók levelei Gombossy Klárához (1916): egy életszakasz megkerülhetetlen forrásai* címmel. E dalok kutatásában ez utóbbi tanulmánnyal szinte a legfontosabb adatforrás került napvilágra. A legutóbb itt említett két tanulmányban Bartók Béla és Gombossy Klára - olykor nagyon személyes hangú – levelezései olvashatóak, amelyből következtethetünk kapcsolatuk természetére, ugyanakkor jelentős mennyiségű információt kapunk közvetlenül a zeneszerző keze nyomán a dalokra vonatkozó véleményéről, szándékairól. Bartók Béla ilyen jellegű személyes megnyilatkozása műveiről ritka jelenség az élettörténetében. Fontos még megemlítenem Michael Braun *Béla Bartóks Vokalmusik. Stil, Hintergründe und Zusammenhänge der*

originalen Vokalkompositionen című, 2014-ben a regensburgi egyetemen benyújtott német nyelvű disszertációját, amely nagy mennyiségű, értékes információval szolgált mind a keletkezéstörténet, mind az elemzés terén Bartók két dalciklusával kapcsolatban.

Az op. 16-os dalciklus alapvető szakirodalmi háttérét a szöveg vonatkozásában Pintér Csilla *Versforma és zenei forma Bartók Ady-dalaiban* című írása, a tempóváltásokat illetően pedig Starobinski *Le Métronome passionné. Tempo et agogique dans le Cinq mélodiés op. 16 de Béla Bartók* francia nyelvű tudományos cikke jelentette. A dalok keletkezéstörténetével foglalkozó és azok elemzésének kiindulásául szolgáló jelentős forrásnak bizonyult Somfai László lemezismertető írása, amelyet a Hungaroton kiadásában 1968-ban megjelent Bartók Összkiadáshoz készített. Továbbá Kovács Sándor *Bartók Béla: Öt dal Ady Endre szövegeire* című 1981-es tanulmánya, Laki Péter francia nyelvű munkája *Les mélodies op. 15 et op. 16 de Bartók* címmel 2008-ból szintén fontos részét jelentették e dalciklus tudományos háttérének. Az életrajzi adatokkal kapcsolatban és Bartók Béla műveire vonatkozóan elsősorban Tallián Tibor 2016-ban kiadott *Bartók Béla* és Kroó György *Bartók kalauz* című könyveire támaszkodtam.

III. Módszer

A dal, mint műfaji meghatározás – azon belül is a romantikus dal, mint közvetlen műfaji előzmény - definiálása után, e két dalciklus helyét, jelentőségét igyekeztem meghatározni a bartóki életműben.

A szakirodalomban fellelhető életrajzi, keletkezéstörténeti, elemző adatok összefoglalásán túl, minden egyes dalra részletesen kiterjedő elemzést végeztem formai, harmóniai és énekes előadói szempontból

Bartók Béla élettörténetének tükrében, fókuszálva a tízes évek személyes vonatkozásaira, különös tekintettel a zeneszerző és az ember szakmai illetve lélektani válságára. Az előadói szemszög tényezőjénél e tíz dal esetében a legfontosabb szempontjaim az ének és zongora viszonyának a vizsgálata, a szöveg, a prozódia, a deklamáció sajátosságainak feltérképezése volt. Továbbá a dallamtípusok, a dallamszerkesztés természetének leírása, ugyanakkor az ehhez kapcsolódó lehetséges előadói kifejezőeszközök részletezése és a szokatlan tempók illetve a rendkívül gyakori – akár ütemenként történő - tempóváltások leírása és azok lehetséges okainak megragadása is a vizsgálatom tárgyát képezte, amelyet részletesen tárgyalok dolgozatomban. A tíz dal keletkezéstörténeti tényanyagának összefoglalása, majd a szövegre illetve zenére vonatkozó formai és harmóniai elemzéseinek leíró részei, továbbá az előadóművészgyakorlati szempontból lehetséges jellemzőinek megfogalmazása után, összehasonlító vizsgálattal vettem egymással össze a két dalciklust. Utolsó fejezetként az *Öt dal, op. 15*-ös dalciklus két jelentős hangfelvételét a kritikaírás módszerével hasonlítottam össze, mint konkrét gyakorlatban való megnyilvánulását az elemzésnek.

Az objektivitás megőrzése érdekében az érzelmek vonatkozásában, amely az előadói gyakorlatban elengedhetetlen eszköz, interdiszciplináris tudományterületek szakirodalmát – konkrétan a pszichológia mezsgyéjéről – használtam fel, tapasztalati meglátásaim közlésekor, tudományos alátámasztásul. Ez irányú törekvésemet Keith Oatley és Jennifer M. Jenkins: *Érzelmek* című könyve alapján igyekeztem megvalósítani. Az előbb említett könyvet használtam fel abban az esetben is, amikor Bartók Béla lelki alkatáról írtam illetve annak lehetséges megnyilvánulási jegyeit tárgyaltam a dalokban, a zenetudományi szakirodalom tényanyagának közlése mellett.

IV. Eredmények

Nagy mennyiségű keletkezéstörténeti, életrajzi, zenei és szövegre vonatkozó elemző adatot, jelentős számú szempont mentén foglal össze a jelen dolgozat a korai illetve legfrissebb kutatási eredmények alapján. Továbbá hozzátesz számos – a korábban felsorolt - faktor mentén, előadói szempontból mind elemző, mind tapasztalati meglátásokat, amely segédlet lehet mind az előadói, mind a pedagógiai gyakorlatban. E dalokkal foglalkozó előadónak illetve az azokat tanító énektanárnak, korrepetítornak, zongoraművésznek és zongoratanárnak nem kell napokig, akár hetekig tartó forrásanyaggyűjtéssel foglalatzkodni, továbbá több tudományos munkából összegezni az egyes dalokra vonatkozó adatokat, mivel jelen tanulmány ezt a teljesség igénye nélkül igyekszik összefoglalni. A jelen dolgozatban közölt tényanyag megbízhatóan használható, azonban egyes részeinek szubjektív megnyilvánulásait – amely a DLA disszertáció írás műfajában megengedett - kritikai szemmel érdemes illetni. A különböző tanulmányokban szereplő nem egyértelműen bizonyított, olykor egymásnak ellentmondó hipotéziseit felsorolja a jelen disszertáció, értekezik azokról. Tehát a dolgozat szerzője nem próbál egy magyarázatot elfogadni és leírni adott jelenségre, ha annak számos körülménye nem tisztázott, nem bizonyított még egyértelműen. Konkrétan például az a zenetudományi cikkekben és jelen disszertációban tárgyalt jelenség, miszerint az op. 15-ös dalciklus egyik szövegírójához, Gombossy Klárához Bartók Bélát lehetségesen a barátnál intimebb személyes viszony fűzte, a mellette illetve ellene szóló érveket az objektivitásra való törekvéssel igyekszik leírni, azokat a zenetudományi tanulmányokban a megjelenésük ideje szerint kronológiai sorrendben, objektíve közli.

V. Az értekezés tárgyköréhez kapcsolódó tevékenység dokumentációja

2005. és 2006. augusztus - Palacio de Festivales de Cantabria, Santander, Spanyolország

Bartók Béla: Öt dal, op. 15. és Öt dal, op. 16 - részletek

Zongorán közreműködött: Fülel Balázs és Borbély László

2006. október 5. - Zeneakadémia Nagyterem

Gaál Ildikó Énekművész diplomahangversenye

Bartók Béla: Öt dal, op. 15.

Zongorán közreműködött: Fajger Orsolya

2007. szeptember - Református templom, Leányfalu

Öt dal, op. 15 és Öt dal, op. 16 - részletek

Zongorán közreműködött: Balog József és Ács Bea

2009. május - Konzertsaal von Marjana Lipovsek, Bécs

Bartók Béla: Öt dal, op. 15 és Öt dal, op. 16 - részletek

Zongorán közreműködött: Eva Mark-Mülher

2012. július - Református templom, Leányfalu

Öt dal, op. 15

Zongorán közreműködött: Szabó Ferenc János

2017. március 25. - Régi Zeneakadémia Kamaraterme

Bartók Béla: Öt dal, op. 15.

Zongorán közreműködött: Alszászy Gábor

2018. február 22. - Zeneakadémia Solti terme

Bartók Béla: Öt dal, op. 15.

Zongorán közreműködött: Alszászy Gábor

2018. április 13. - Zeneakadémia Solti terme

Doktori hangverseny

Bartók Béla: Öt dal, op. 15.

Zongorán közreműködött: Alszászy Gábor